

NEMEK ISKOLÁZOTTSÁGA A 2011-ES NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAI TÜKRÉBEN*

AZ OKTATÁSI LEHETŐSÉGEKHEZ VALÓ TELJES hozzájárulás kérdése mindig is fontos követelése volt az emancipációs mozgalmaknak. A nőket és férfiakat egyformán megillető politikai, oktatási és gazdasági jogok megszerzése megkerülhetetlen és kitüntetett cél volt a több mint száz évvel ezelőtt virágzott nőmozgalmak és feminista törekvések számára. Az alapvető szabadságjogok általános kiterjedésével a fejlett országokban már nem lehet gond az oktatáshoz való *de jure* hozzáféréssel, míg számos fejlődő országban továbbra sem juthatnak hozzá a lányok a tanulási lehetőségekhez. Minden olyan esetben, amikor az oktatás nem általános és ingyenes, a családi döntésekben hátrébb sorolódik a lányok képzésének ügye (*Abott & Wallace 1990*).

A képzési lehetőségekhez való általános hozzájárulás lehetősége szinte már sosem égető kérdés a fejlett országokban. Az összes oktatási statisztika rendre arról számol be, hogy a lányok többen, hosszabban tanulnak a szervezett oktatás keretei között (*England 2010*). A Global Gender Gap Report összehasonlító adatai szerint az oktatáshoz való hozzáférés tekintetében megszűnt az európai és észak-amerikai nők korábbi lemaradása a férfiakhoz viszonyítva (*WEF 2013*). Tulajdonképpen ez az a dimenzió, amelyik leginkább sikertörténetként könyvelhető el a női emancipáció európai történetében: nemcsak a hozzáférés lehetősége, de maga az oktatásban való részvétel is megvalósult. Magyar kutatásokban is rendre olvashatunk adatokat arról, hogy a nők előnyös, a férfiak pedig – a nőkhöz képest – hátrányos helyzetbe kerültek ebben a dimenzióban (*Fényes 2010*). Nemzetközi elemzések pedig egyre inkább azzal is foglalkoznak, hogy az iskolából korán kihulló fiatalok között többen vannak a fiúk, akik így társadalmilag és gazdaságilag is marginalizált pozícióba kerülnek. A kompetenciamérésekben is rendre előkerül a nemek közötti különbségek kérdése. Magyarországon általános tapasztalat, hogy az oktatás egyre inkább feminizálódik: a tanárok és a diákok közössége is egyre többször nőkből áll.

Ugyanakkor teljesen egyértelműen látható, hogy a nők iskolázottsági előnye, amelyet talán legegyszerűbben az elvégzett osztályok számával, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szintjével, a megfelelő korcsoportozáshoz való viszonyszámokkal, vagy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányával mérhetünk, nem váltható át közvetlenül munkaerő-piaci előnnyé (*England 2010*). Hiába történik egyre nagyobb mennyiségű emberitőke-beruházás a lányok esetében, a munkaerőpiac ezt nem értékeli: a nőknek a férfiakhoz viszonyítva kisebb a gazdasági aktivitása, alacsonyabb a keresete, kevesebb előrejutási lehetőséggel rendelkeznek, amelyeknek nyilvánvalóan hosszú távú hatása lesz például a szegénységi kockázatok

* A szerző szeretne köszönetet mondani Harcsa Istvánnak a tanulmányhoz fűzött fontos megjegyzésekért.

alakulására (Koncz 2004). Az emberitöke-beruházás ezen nem megtérülő volta ismételtén általános nemzetközi tendencia (Fényes 2010), sőt az egyes pályák elnöiesedése és az adott szakma alacsonyabb presztízse közötti összefüggés is már nemzetközileg vizsgált kérdés (England 1979). Amerikai Egyesült Államokbeli vizsgálatok szerint a női arány nem befolyásolja statisztikailag szignifikánsan a foglalkozás presztízst, ugyanakkor ha a férfiak „férfi” foglalkozásban, a nők „női” foglalkozásban mindennap együtt dolgoznak, akkor ritkán van nemi presztízsz-egyenlőség. Például: orvos/nővér, menedzser/titkárnő, fogorvos/asszisztens, pilóta/légikísérő (England 1979). Ezek a jelenségek tehát az oktatás és a munkaerő-piaci megtérülés társadalmi közegének fontosságára irányítják a figyelmet.

A fenti pozitív tendenciákat nem kétségbe vonva, de a hátrányok stabilitásának okait vizsgálva egyre több új kérdést vetettek fel a kutatások nemzetközileg és Magyarországon is, tulajdonképpen már az 1970-es évektől kezdve (Thun 1996; Czibere 2008). A fő kérdés a szociológiában régóta használt rejtett tanterv fogalmával írható le a legjobban: melyek azok a mélyen, rejtetten meghúzódó társadalmi mechanizmusok, amelyek kijelölik a fiú- és lánygyermek helyét a tanteremben, a tankönyvekben és az olvasmányokban. Milyen módon tereli az oktatás – a többi társadalmi intézménnyel együtt – nemcsak a tudás megszerzése, hanem a tradicionális nemi elvárásokhoz való társadalmi igazodás irányába is a diákokat az oktatásba való bekerülés kezdetétől a folyamat végéig? A rejtett tanterv pontosan kijelöli és megerősíti az alá-fölrendelt társadalmi pozíciókat, amelyeknek kutatása és dokumentálása Magyarországon még számos feladatot rejt magában.

A szociológia tehát még sok kérdés megválaszolására tehet kísérletet, azonban jelen tanulmányban erre legfeljebb csak közvetve, a 2011. évi népszámlálás adatainak megvizsgálásával válaszolhatunk. A rövid, leíró értekezésben a népszámlálás publikus táblázatainak felhasználásával három, egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdést járok körbe. Mindegyik a kvantitatív adatok segítségével a férfiak és a nők iskolázottságának változását ragadja meg, illetve annak a dinamikájára, vagy éppen változatlanóságára reflektál.

Kutatási kérdések

Mi jellemzi a népszámlálások tükrében a női-férfi jelenlétet az oktatás különböző szintjein?

Hogyan írható le a nőtöbbség kialakulása, mikorra tehető és miért alakult így?

A bemutatott trendek érvényre jutása ellenére tetten érhető-e a tradicionális minták továbbélése a felsőoktatásban?

Elemzés

A népszámlálás 2011-es adataiban négy különböző szekcióban lehet megtalálni az iskolázottságra vonatkozó adatokat. Először idősoros adatokat olvashatunk, majd

pedig a részletes, illetve regionális és megyénkenti adatokat ismerhetjük meg a Központi Statisztikai Hivatal honlapjáról. Az adatok elsősorban abszolút értékben szerepelnek, néhol azonban vannak gyakoriságra vonatkozó információk is.

Az alábbiakban háromféle szempontból vizsgáltam az adatokat, mindig annak megfelelően, hogy a KSH táblázatai minél jobban értelmezhetőek legyenek. Ezek a szempontok a következők:

- a minimális iskolai végzettség,
- a legmagasabb iskolai végzettség,
- továbbá a 10–X éves, 15–X éves, 18–X éves és 25–X éves lakosság körében a minimális iskolai végzettség szintje.

Lehetett volna még a nyelvtudásra vonatkozó információkat is vizsgálni, de mivel a mögött másfajta motiváló tényezők és magyarázatok állnak, mint a köz- és felsőoktatásban való részvétel mögött, ezért ettől végül eltekintettem. Az adatokat elsősorban nemek szerinti bontásban vizsgáltam, de más változók is felhasználásra kerültek, úgymint a korcsoportok, települési és földrajzi dimenziók.

A minimális iskolai végzettség

A népszámlálásból nyomon követhető évek (1960–2011) iskolázottsági adatai arról szólnak, hogy egyrészt jelentősen növekedett a népesség minimális iskolai végzettségének szintje (1. táblázat), másrészt pedig, hogy általában közeledett egymáshoz a nők és férfiak legmagasabb iskolai végzettsége, azaz csökkent a férfiak és a nők között korábban meglévő iskolázottsági távolság. Sőt bizonyos esetekben a férfiak korábbi előnye női előnnyé változott át, amennyiben például a főiskolai és egyetemi diplomával rendelkezők arányait nézzük. Ezek nem új megállapítások. A nők iskolázottságának emelkedése kapcsán *Fényes Hajnalka* (2010) megjegyzi, hogy a nők arányának növekedése mindig akkor következett be, amikor az oktatási lehetőség tömegessé vált: az 1950–1980-as évek közötti időszakban a középiskolákban emelkedett a női hallgatók jelenléte, majd pedig a felsőoktatásban zajlott le hasonló jelenség. Mint írja, fontos a történeti folytonosság figyelembevétele: „A nők az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban fokozatosan felzárkóztak a férfiakhoz, de a folyamat nem csak a szocialista reformok (az egyenlősítő törekvés) eredménye volt.” (*Fényes 2010:36.*)

Az iskolai végzettség általános növekedését jól mutatják a népszámlálások alapján rendelkezésre álló idősoros adatok. 2011-re az ország népességében folyamatosan csökkent azoknak az aránya, akik egyetlen osztályt sem végeztek el (0,6 százaléknál), és ezzel párhuzamosan értelemszerűen növekedett a további három kategóriába tartozó népesség aránya (legalább 8 általánost végeztek: 95,1, érettségivel: 45,5 százalék, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők: 18,2 százalék). Ebben önmagában semmilyen meglepő nincsen, hiszen pusztán a demográfiai kicserélődés is magával hozhatja ezt a változást. Ugyanakkor a népesség egészére vonat-

koztatva azt látjuk, hogy miközben ma a 40–45, illetve 15–24 éves kohorszban is jellemzően alacsony, 0,2–0,5 százalékos arányú a teljes iskolázatlanság, ez a jelenlegi 10–14 évesek körében nem csökkent tovább. Bizonyos stagnálást, sőt csekély növekedést figyelhetünk meg a képzetlenek arányában a legfiatalabbaknál. Ezekből az adatokból Magyarországon nem lehet tetten érni a fiúk hátrányát: a legfiatalabb generációkat nézve nincs különbség annak gyakoriságában, hogy a lányok és a fiúk elvégeztek-e legalább egy általános iskolai osztályt vagy sem. Itt viszont feltétlenül fontos egy nemeken átívelő, általános érvényű megjegyzést tenni. Az elmúlt évtizedben több tanulmány is született, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar képzés expanziója már az 1980-as években megállt a szegényebb néprétegeknél, illetve hogy nemzetközi összehasonlításokban is rendre alulmaradunk az európai országok átlagához képest (Kertesi & Varga 2005; Polónyi 2002). Az alacsonyan képzettek magas aránya, illetve ennek reprodukálódása jelenti annak egyik fő okát, hogy a magyar foglalkoztatási ráták immár két évtizede a legalacsonyabb európai adatok között vannak (Köllő 2006; Scharle 2012). (Ezekben az elemzésekben azonban alig találunk nemek szerinti elemzést.) Az alacsony képzettség mellett, de attól nem függetlenül látjuk azt is, hogy a rendszerváltás óta a magyar gazdaság munkahelyteremtő képessége különösen gyenge. A késő 1980-as évektől nézve a magyar gazdaságnak egyre kevésbé volt szüksége a képzetlen munkaerőre. Miként a közgazdasági kutatások is mutatják: „1989-ben a vállalatoknál foglalkoztatottak 42,5 százaléka legfeljebb nyolc általánost végzett. 1992-re ez az arány 32,5 százalékra, míg 1995-re 24 százalékra csökkent” (Kőrösi 2005:826). Ezt a radikális változást nyilvánvalóan nem kísérte a népesség iskolázottságának emelkedése, így a vállalatok munkahelyteremtésének potenciális nyertesei a jól képzett munkavállalók voltak. A gazdaság egyre képzetlenebb munkaerő iránti igénye és a népesség alacsony képzettségének reprodukálódása egymást felerősítve működnek (Kőrösi 2005).

Az elmúlt 50 évre visszatekintve a legfigyelemreméltóbb jelenség a változások dinamikája: egy viszonylag alacsonyan képzett népességben az 1960-as egyharmadról 95 százalékra nőtt azoknak az aránya, akiknek legalább befejezett általános iskolai végzettsége van. (Az átlagot mindössze a 75 év feletti alacsonyabb értékei húzzák le mindkét nem esetében.) Itt a legnagyobb közeledést az utolsó évtized adatai mutatták. Ha a két nem közötti iskolázottsági részt a 8 általánost végzettek tekintetében nézzük, akkor azt látjuk, hogy paradox módon 2011-ben lett ugyanolyan kicsi a rés (3,4 százalékpont), mint 1960-ban volt (3,2 százalékpont), csak jóval magasabb abszolút adatok mellett (1. táblázat).

A fentiekhez viszonyítva a valóban fontos, nemek szerint eltérő változások a magasabb iskolai végzettségénél történtek: a nők számára 1960–2011 között az érettséghez való csaknem általános hozzájutás jelentette az igazi társadalmi előrelépést. Az 1960-as népszámlálás idején csaknem fele olyan gyakori volt az érettségi a nők (6,3 százalék), mint a férfiak körében (11,6 százalék). Azóta mind a gyakoriság,

mind a férfiakhoz viszonyított távolság tekintetében óriási változások történtek. Először az 1990-es népszámlálásban vált megragadhatóvá, és azóta folyamatosan nőtt a nők „előnye” az érettségizettek között. Ennek ugyanakkor nemcsak pozitív olvasata lehetséges: miközben természetesen egyre fontosabb az általános műveltség növekedése, kevésbé vannak nyitva, esetleg megszűntek a középfokú szakmai képzettséget nyújtó iskolák, amelyek korábban a nők számára szakmát nyújtottak, és segítették munkaerő-piaci elhelyezkedésüket (Koncz 2004). Tehát az adatok szólhatnak a lehetőségek beszűküléséről, az egyirányú, alternatívák nélküli oktatási karrierről is. A középfokú végzettség megszerzése szükséges, de önmagában nem elégséges feltétele az eredményes és sikeres munkakeresésnek.

A nők helyzetével kapcsolatban valószínűleg leggyakrabban idézett, optimista adat a felsőfokú végzettségük magas aránya. Míg az 1960-as népszámlálásban a nők mindössze 1,1 százaléka, a férfiaknak pedig 4,5 százaléka rendelkezett diplomával, addig már mind a gyakoriság, mind a két nem közötti távolság iránya megváltozott. Az elmúlt ötven év alatt a férfi lakosság esetében a négyszeresére, a nők körében tizenhatszorosára nőtt a diplomások aránya. Ez a fontos változás a 2000-es évek oktatási expanziójának kézzel fogható eredménye, és egybecseng azzal a fent már hangsúlyozott jelenséggel, hogy a nők iskolázottsági helyzetének javulására mindig akkor kerülhetett sor, ha oktatási expanzió zajlott. Bármilyen kritikusan is szemlélhetjük és értelmezhetjük is a felsőfokú végzettség értékét, nem lehet elégszer hangsúlyozni annak a jelentőségét, hogy ma már minden ötödik felnőtt nő diplomás (Fényes 2010).

1. táblázat: A népesség iskolai végzettség és nemek szerint, 1960–2011 (%)

	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Férfiak						
Általános iskola első évfolyamát sem végezte el	2,6	1,5	0,7	1,0	0,6	0,5
Legalább általános iskola 8. évfolyam	34,5	55,1	71,1	82,8	92,3	96,9
Legalább érettség	11,6	17,8	24,4	28,5	35,9	45,5
Egyetem, főiskola stb. oklevéllel	4,5	6,4	8,6	11,8	13,8	18,2
Nők						
Általános iskola első évfolyamát sem végezte el	3,7	2,3	1,5	1,4	0,7	0,6
Legalább általános iskola 8. évfolyam	31,3	47,9	61,6	73,9	85,8	93,5
Legalább érettség	6,3	13,5	22,4	29,8	40,2	52,1
Egyetem, főiskola stb. oklevéllel	1,1	2,3	4,6	8,7	11,6	19,7

Forrás: KSH, 2013: 1.1.4.4. ill. 1.1.4.5 táblázat.

Legmagasabb iskolai végzettség

A népszámlálásból megvizsgálható másik iskolázottsági adat a népesség legmagasabb iskolai végzettségére vonatkozik, amely több szempontból is másfajta ada-

tokat szolgáltat a magyar népességről, miként azt a táblázatok címe és változói is kifejezik. A változók tehát mást fednek le, bár a trendek nyilvánvalóan egybeesnek azzal, amit a minimális iskolai végzettség esetében láttunk. A 2. táblázatból levonható legfontosabb összefüggések az alábbiakban foglalhatók össze: az 1960-as években a népességet, és különösen a női népességet, alacsony szintű iskolázottság jellemezte. A férfinépesség körében a 2001-es népszámlálást megelőzően azok voltak döntő többségben, akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeztek. Ennek jelentősége azóta csökkent, helyére folyamatosan a szakiskolai végzettség és az érettségi mint legmagasabb végzettség került. Az elemzésben szereplő ötven év alatt csaknem ötszörösére nőtt a diplomások aránya is.

A nők esetében ezzel szemben az utolsó népszámlálást megelőző időszakig, azaz még 2001-ben is a népesség több mint felét a legfeljebb nyolc általános végzettséggel rendelkezők adták. A két nem mintázatának eltérésére magyarázatul szolgálhat a női népesség átlagosan magasabb életkora. Mivel a nők tovább élnek, ezért az idős nőkre átlagosan jellemző alacsonyabb iskolai végzettség „lefelé húzza” az átlagos értékeket. A 2011-es népszámlálás azonban változást hozott itt is: a 7 éves és idősebb női népesség túlnyomó többsége magasabb szinten végzett, mint az általános iskola nyolc osztálya.

2. táblázat: A 7 éves és idősebb népesség a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és nemek szerint, 1960–2011 (%)

Év	0 osztály*	Általános iskola				Középfokú iskola**	Érettségi	Egyetem, főiskola***	Összesen
		1-3 o.	4-5. o.	6-7. o.	8 osztály				
Férfi									
1960	3,53	10,82	16,59	39,21	20,70	-	6,01	3,13	100,00
1970	2,07	7,85	12,17	29,32	26,98	7,46	9,65	4,50	100,00
1980	1,37	7,07	8,93	19,86	27,96	14,57	13,87	6,36	100,00
1990	1,86	5,65	6,60	13,79	30,56	18,67	14,43	8,44	100,00
2001	1,81	4,76	4,13	7,02	28,45	23,54	19,95	10,34	100,00
2011	1,23	3,63	2,86	3,73	22,35	26,65	25,17	14,37	100,00
Nő									
1960	4,40	10,92	16,39	40,60	22,55	-	4,27	0,85	100,00
1970	2,71	8,05	12,33	33,71	29,87	2,28	9,15	1,90	100,00
1980	2,00	7,10	9,48	25,94	31,23	5,18	15,14	3,92	100,00
1990	2,07	5,51	7,24	19,36	33,35	7,76	17,87	6,83	100,00
2001	1,66	4,36	4,56	11,46	32,70	10,50	25,35	9,41	100,00
2011	1,15	3,23	3,02	5,86	27,43	13,07	29,66	16,59	100,00

* Általános iskola első évfolyamát sem végezte el. ** Érettségi nélkül, szakmai oklevéllel. *** Oklevéllel.

Forrás: *Népszámlálás 2011*, 1.1.4.3 táblázat alapján.

További jellemző eltérés a két nem között a szakiskolában, érettségi nélkül végzetek aránya: a férfiak közül még ma is minden negyedik, a nők közül csak minden

hetedik rendelkezik ilyen iskolai végzettséggel legmagasabb iskolai végzettségként. A nők középszintű legmagasabb végzettségévé jellemzően az érettségi vizsga vált.

Az utolsó szembetűnő jellemző az egyetemi, főiskolai végzettség elérhetővé válása, és az ezzel kapcsolatos női aktivitás erőteljes megnövekedése. Míg korábban az érettségi, az utóbbi tíz évben a felsőfokú diploma megszerzése vált a női társadalmi felfelé mobilitás legitim útjává. A népszámlálásból ugyanakkor – az adatok jellegénél fogva – nem következtethetünk az egyes képzési szinteken belüli nemi különbségekre (milyen szakmákban, illetve milyen tudományterületeken tanultak a válaszadók), arra a különböző felsőoktatási statisztikák adhatnak keresztmetszeti választ, és utalnak a felsőfokú képzettség makacs horizontális szegregációjára: a lányok a bölcsészettudományi, társadalomtudományi és pedagógiai területeken vannak többen, a fiúk pedig a műszaki és informatikai területen felülreprezentáltak.

Nyilvánvalóan másfajta részletességű képet kapunk akkor a változások dinamikájáról, ha nem a hat, egymást követő népszámlálás adatait vetjük össze, hanem a legutolsó népszámlálás korcsoportok közötti variációit nézzük.

Korcsoportos iskolázottsági adatok

Az alábbi táblázatokban arra találunk információt, hogy a megfelelő korú népességhez viszonyítva – azaz azokhoz, akik már abban az életkorban vannak, hogy megszerezhettek bizonyos szintű végzettséget – mekkora rész rendelkezik bizonyos fajta végzettségi szinttel, azaz mekkora a minimális iskolai végzettsége az adott kohorsznak. Alig akad olyan kohorsz, amelyikben a nők iskolázottsága ne lenne magasabb, mint a férfiaké. A fent már említett minták köszönnek vissza, jelesül a legidősebb korosztályokban (elsősorban 75 év felett) a nőknek még a 8 általános végzettsége is lényegesen ritkábban volt meg, mint a férfiaknak, utána viszont kiegyenlítődtek az arányok. Hasonló volt a helyzet az érettségire vonatkozóan a 70 feletti generációban, viszont az egyre fiatalabb korosztályoknál a kiegyenlítettség helyett a női túlsúly nyer teret, ami akár 17 százalékpontot is elér a 30–44 évesek között. A felsőfokú végzettségűek esetében viszont a 60 éves és idősebb korcsoportokban volt megfigyelhető a férfidominancia, bár a fiatalabb korosztályokban már egyre kisebb mértékben, majd pedig az 55 év alattiaknál elkezdődik a felsőfokú végzettség feminizálódása, és a 25–29 évesek körében a diplomások csaknem 2/3 nő. Összességében néhány évtized alatt igen lényeges változások történtek.

A népszámlálás adatai tehát nemcsak a felsőoktatás, hanem az egész oktatás feminizálódását mutatják, ami egyszersmind jelentheti a férfiak kiszorulását, kihullását az oktatási rendszerből, másrészt pedig a tömegesedéssel párhuzamosan bekövetkező elértéktelenedés veszélyét. Itt arra gondolhatunk, hogy a férfiak, illetve a mögöttük álló családi, társadalmi nemi rendszer nem tartja fontosnak a bármilyen diploma mindenáron való megszerzését. Ennek a kérdésnek a megvá-

laszolására a népszámlálás adatai nem tudnak választ adni. Az elértéktelenedési folyamatra Harcsa István is felhívta a figyelmet (*Harcsa 2013*). Elemzése szerint az elértéktelenedés mögött kedvezőtlen gazdasági és munkaerő-piaci folyamatok állnak. Miként megjegyezte, „nélkülözhetetlen a munkahelyek számának komoly mértékű bővítése, ellenkező esetben sem az iskolázási esélyegyenlőtlenségek, sem az inkongruencia mérséklésére nem nyílik lehetőség, tehát csupán a képzési rendszerre irányuló egyoldalú lépések érdemben nem javítják a rendszer fenntarthatóságát” (*Harcsa 2013:14*).

3. táblázat: A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség, korcsoport és nemek szerint, 2011 (a megfelelő korúak százalékában)

Korcsoport	Általános iskola első évfolyamát sem végezte el			Legalább általános iskola 8. évfolyam			Legalább érettségi			Egyetem, főiskola stb. oklevéllel		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
7-9	22,3	19,6	21,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10-14	0,7	0,7	0,7	7,7	9,6	8,6	-	-	-	-	-	-
15-19	0,3	0,2	0,3	95,4	96,9	96,1	14,8	18,5	16,6	-	-	-
20-24	0,4	0,3	0,4	98,3	98,5	98,4	61,7	74,8	68,1	6,1	12,6	9,3
25-29	0,5	0,4	0,5	98,3	98,4	98,3	59,7	73,7	66,6	20,9	35,3	28,0
30-34	0,5	0,4	0,4	98,4	98,5	98,5	52,9	68,5	60,6	22,3	33,8	28,0
35-39	0,5	0,4	0,4	98,5	98,5	98,5	45,0	62,2	53,5	18,9	27,4	23,1
40-44	0,5	0,4	0,4	98,5	98,2	98,4	43,0	59,6	51,3	16,8	23,2	20,0
45-49	0,5	0,6	0,6	98,4	97,7	98,0	41,8	56,6	49,3	16,4	22,3	19,4
50-54	0,6	0,7	0,6	98,0	97,2	97,6	39,5	52,8	46,4	15,2	19,4	17,4
55-59	0,4	0,6	0,5	98,3	97,7	98,0	39,5	50,5	45,4	15,7	16,7	16,2
60-64	0,4	0,6	0,5	98,0	97,3	97,6	43,6	50,2	47,3	17,7	14,2	15,8
65-69	0,5	0,7	0,6	96,6	94,9	95,6	43,8	42,1	42,8	20,1	13,7	16,4
70-74	0,6	1,0	0,8	93,7	88,7	90,6	37,6	29,9	32,9	17,2	8,5	11,8
75-79	0,8	1,4	1,2	87,7	74,5	79,1	34,3	21,3	25,9	17,5	6,3	10,2
80-84	0,7	1,2	1,0	82,9	63,9	69,9	36,2	16,6	22,7	19,7	5,4	9,9
85-	0,9	1,5	1,3	72,0	46,9	53,5	33,1	12,7	18,1	17,5	4,2	7,7
Összesen	1,2	1,1	1,2	88,5	86,7	87,6	39,5	46,2	43,1	14,4	16,6	15,5

Forrás: KSH, 2013, 2.1.4.1 táblázat alapján.

Ezzel szemben a 2011. évi népszámlálás is rámutat arra, hogy nemcsak az életkor, hanem a földrajzi elhelyezkedés és a település jellege is fontos magyarázó tényező a minimális végzettség megszerzésekor: Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl a legmagasabb, Dél-Alföld pedig a legkedvezőtlenebb képzettségi adatokkal rendelkezik. Ugyanakkor a nemek közötti arányok a földrajzi területtől függetlenül megegyeznek a fent jelzett országos mintával, azaz a mért változók tekintetében mindenhol látható az iskolázottság feminizálódása.

A településtípusok vizsgálatánál egy harmadik féle dimenzióval találkozunk, amelyik a 10–X éves, 15–X éves, 18–X éves és 25–X éves népességen belül nézi az egyes iskolázottsági szintek előfordulási gyakoriságát (4. táblázat), éppen ezért csak korlátozottan összevethető a fenti eredményekkel, hiszen „elmossa” a kohorszok közötti, fent jelzett különbségeket, tehát a változások dinamikáját nem láthatjuk. Ha a 2011. évi népszámlálás táblázataiban tehát a településtípusok szerinti jellegzetességeket megnézzük, akkor az a legszembetűnőbb – a főváros relatív túlképzettsége mellett –, hogy a fővárosban gyakorlatilag eltűnik minden iskolázottsági különbség a nemek között. A 25 éves és annál idősebb fővárosi népesség egészét tekintve a férfiak 34,9, a nők 33,4 százaléka diplomás, míg a megfelelő országos adat 18,2 és 19,7 százalék. Ha megnézzük a megyeszékhelyekre vonatkozó adatokat, akkor még ott is csak némi módosulást láthatunk (25 illetve 25,4 százalék). Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy az átlagban elmosódnak a kohorszok közötti különbségek.

A legérdekesebb mintázat a községekben van. Itt a nők minimális végzettsége a férfiakhoz képest sokkal ritkábban éri el a 8 általánost (férfiak: 95, nők: 89,6 százalék), de itt is valamennyivel magasabb arányban érettségiztek vagy szereztek diplomát a nők, mint a férfiak. A különböző településtípusok közötti markáns különbség már önmagában is indokolja, hogy a feminista földrajz miért szán ki-tüntetett figyelmet a fiatal, képzett nők elvándorlásának (*Tímár et al 2012*), hiszen az ő vándorlásuk nőhiányt hoz létre, és így torzítja a társadalom struktúráját.

4. táblázat: A népesség iskolai végzettség és nemek szerint, 2011 (a megfelelő korúak százalékában)

Terület	10–X éves			15–X éves			18–X éves			25–X éves		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Főváros	0,3	0,3	0,3	98,9	97,4	98,1	67,7	71,7	69,9	34,9	33,4	34,1
Megyeszékhely	0,4	0,4	0,4	98,4	96,2	97,2	57,1	62,4	60,0	25,0	25,4	25,2
Többi megyei jogú város	0,4	0,5	0,4	98,2	95,9	97,0	49,8	56,1	53,1	18,3	19,3	18,8
Többi város	0,5	0,7	0,6	96,8	93,0	94,8	41,8	48,7	45,5	14,5	16,6	15,7
Városok együtt	0,4	0,5	0,5	97,8	95,1	96,3	52,6	58,6	55,8	22,4	23,4	23,0
Községek, nagyközségek	0,7	0,9	0,8	95,0	89,6	92,2	29,8	36,2	33,1	8,6	10,8	9,7
Ország összesen	0,5	0,6	0,6	96,9	93,5	95,1	45,5	52,1	49,0	18,2	19,7	19,0

Forrás: *KSH 2013*, 4.1.4.2 táblázat.

Konklúzió

A 2011. évi népszámlálás a korábbi trendek folytatódását dokumentálta a nők és férfiak iskolázottságára nézve. A magyar lakosság a korábbiakhoz képest egyre magasabban iskolázott, és ezen belül is egyre több a képzett nő. Ez a növekedés egyrészt a korábbi adatokkal való összevetésből, másrészt pedig a női-férfi összehasonlításból is látható. A nemek lehetőségeit tekintve fontos felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy mindig az oktatási expanziók idején kerül sor a női iskolázottság emelkedésére, amelyik lassan, de elérte a felsőfokú oktatást is. A 20. század második felében az érettségizett nők száma növekedett robbanásszerűen, majd a 21. század elején már a felsőfokú végzettség megszerzésében is egyre jobban előrerukoltak a nők. Mindez azonban nem volt arra elegendő, hogy a nők munkaerő-piaci helyzete javuljon, legfeljebb csak arra volt konvertálható, hogy ne romoljon erősebben, mint a férfiaké. Tehát azt látjuk, hogy mire az oktatási expanzió elérte a nők felsőfokú képzését is, a munkaerőpiac képtelen volt elegendő állást nyújtani a magasan képzetteknek, köztük a nőknek is. A felsőfokú képzettség éppen ezért csak korlátozottan volt átváltható munkaerő-piaci előnyökké. Fontos felhívni a figyelmet a tanulmány hiányosságára: a nemzetközi összehasonlítás nélkül aligha tudjuk értékelni, hogy ténylegesen mit is jelentenek a fentiekben használt pozitív jelzők, úgymint figyelemre méltó, robbanásszerű növekedés. Különösen fontos ez annak fényében, hogy az oktatással foglalkozó közgazdászok és szociológusok már több mint egy évtizede írnak a magyar megtorpanásról. A képzetlenség újratermelődésére a jelenlegi adatok is szolgáltak némi bizonyítékkal. A másik vizsgálandó szempont az, hogy a köz- és felsőoktatás átstrukturálódása, az egyes képzési szintek és szakok szelektív támogatása hogyan fog hatni az iskolázottságra. Különös figyelmet érdemel legalább két dolog: az egyik a szakmunkásképzés támogatása, a másik pedig a műszaki pályák kiemelt támogatása a jog-, bölcsészeti-, gazdaság- vagy társadalomtudományhoz képest. Az utóbb felsorolt területeken a támogatások drámai csökkenése történt az elmúlt években. A népszámlálás adatai jelezték, hogy a horizontális szegregáció fennmarad, ami a középszintű képzettségen jól látható (szakiskola vs. érettségi). Ugyanakkor a vertikális szegregáció sem mindig előnyös a lányok számára – a képzettség nem hozza meg a várható „hozamot”.

Éppen ezért ideje lenne komolyan venni az Európai Unió gender mainstreaming-re való törekvéseit, azaz megnézni az oktatási támogatások nemek szerinti hasznosulását. Ugyanilyen égető kérdés a feminizált pályák alulfizetése, korlátozott karrierútja. További, hosszú távú szempontnak kellene lennie az oktatás horizontális szegregációjára való reflektálásnak. Nyugat-Európában egyre több bátorítást kapnak a szülők, tanárok és a pályaválasztók, hogy a lányok ne idegenkedjenek a természettudományi, műszaki pályáktól, amelyeken jelentős a pályakezdekők iránti kereslet. Ki kellene lépni a hagyományos, szűk képzési utakról. Mindezek a kérdések azonban mélyen összefonódnak a nemek társadalmi helyzetéről való gon-

dolkodással, a nemi sztereotípiákkal, amelyek mind a normák, mind az elvárások szintjén gátolják a társadalom működésének hatékonyságát, az oktatásba fektetett idő, pénz és energia megtérülését.

NAGY BEÁTA

IRODALOM

- ABBOTT, PAMELA & WALLACE, CLAIRE (1990) *An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives*. London, Routledge.
- CZIBERE IBOLYA (2008) *Gender ABC*.
- ENGLAND, PAULA (1979) Women And Occupational Prestige. *Signs*, No. 2. pp. 252–265.
- ENGLAND, PAULA (2010) The Gender Revolution: Uneven and Stalled. *Gender & Society*, No. 2. pp. 149–166.
- FÉNYES HAJNALKA (2010) *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban: A nők hátrányainak felszámolása?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HARCSA ISTVÁN (2013) Helyzetkép a főbb társadalmi folyamatokról. *Statisztikai Szemle*, No. 1. pp. 5–30.
- KERTESI GÁBOR & VARGA JÚLIA (2005) Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, No. 7–8. pp. 633–662.
- KONCZ KATALIN (2004) A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, No. 12. pp. 1092–1106.
- KÖLLŐ JÁNOS (2006) *Workplace Literacy Requirements and Unskilled Employment in East-Central and Western Europe. Evidence from the International Adult Literacy Survey (IALS)*. Budapest, MTA, BCE. (Budapest Working Papers on the Labour Market 2006/7.)
- KŐRÖSI GÁBOR (2005) Vállalati munkahelyteremtés és -rombolás. *Közgazdasági Szemle*, No. 11. pp. 825–845.
- KSH (2013) *Népszámlálás 2011*. Budapest, KSH
- POLÓNYI ISTVÁN (2002) *Az oktatás gazdaságtana*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SCHARLE ÁGOTA (2012) Job quality in post-socialist accession countries. In: HURLEY, FERNANDEZ-MACIAS & STORRIE (eds) *Transformation of employment structures in the EU and USA*. London, Palgrave. pp. 180–200.
- THUN ÉVA (1996) „Hagyományos” pedagógia-feminista pedagógia. *Educatio*®, No. 3. pp. 404–416.
- TIMÁRJUDIT, VELKEY GÁBOR & NAGY TERÉZIA (2012) *SEMIGRA – Szelektív vándorlás és ki-egyenlített nemi arányok a rurális térségekben*. Észak-alföldi Régió, Békéscsaba, MTA Köz-gazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.
- WEF (2013) *Global Gender Gap Report 2013*. World Economic Forum, Genf.